తనదాకా వచ్చింది

1

"వాడు ఛండాలుడు."

"అలా అనకు నాన్నా."

"ఏమనమంటావు మరి? వాడి గుణాలు తలుచుకుంటే వొళ్ళు మండిపోతోంది. నాకు వాడితాతా, తండ్రీ రాచ పౌరోహిత్యం చేసినా వకదారే అనుకున్నాను. ఆస్తికోసంభ్రమపడీ, ఇంగ్లీషు చదువుచూసి వుద్యోగంచేసి వెలిగిస్తాడని ఆశపడీ, మీయమ్మ పోరడంచేత యీసంబంధానికి వప్పుకున్నాను గాని దిక్కుమాలిన యింగ్లీషు కొంప ముంచుతుందని మొదణ్ణుంచీ–"

"ఇంగ్లీషు చదువుకున్నవా రంతా యిలా అయినారా?"

"అయినారా అంటే అంతా తలో మోస్తరూనూ. నీపాపం పండమట్టి వా డిలా అయినాడు."

"............."

"మాట్లాడవు నువ్వు; నాకు తెలుసు నీవేషాలన్నీ. దిక్కుమాలిన ఆడాళ్లు పడుచుతనంలో 'మొగుడో మొగుడో" అని పడిచస్తారు."

"............."

"వాడలా కులభ్రష్టు అయిపోయాక యిక మొగుడంటే యేమిటి? వూరుకో మాట్లాడక."

"నువ్వలా అనవచ్చునా నాన్నా?"

"అనాలా కోసెయ్యాలా? నీగొంతు కోశాడు వాడు."

"ఏంకోశారు నాన్నా?"

"బుద్ధిలేని పీనుగా, యేం కోశా దంటున్నావా? ఇంతకంటే చచ్చిపోతేనే నయం."

"హరిహరీ! నేను వినలేను."

"వినలేకపోతే వురిపెట్టుకో. నాక్కూడా అపకీర్తి తెచ్చి పెట్టాడు, వాడిల్లు వల్లకాడు కానూ."

"తిట్టకు నాన్నా."

"ఛీ! నీమొగం యీడ్చా. ఇందాకణ్ణుంచి చూస్తాను. వక్కమోస్తరుగానే వాణ్ణి వెనకేసుకువస్తున్నావు నువ్వు. నా కడుపున చెడపుట్టేరు నువ్వూ రామిగాడూనూ."

"చివరి కలా తోచిందా?"

"తోచదూ మరీ? రామిగాడు నిన్ను పంపెయ్యమని యేదుస్తాడు. నువ్వు వాణ్ణి రమ్మని రాయమంటూ వేపేస్తున్నావు. పెద్దవేమూరివా రంటే జిల్లాకల్లా పేరు మోసిన శిష్టాచార సంపన్నులు. ఎన్ని తరాలనుంచి వస్తోందో అవిచ్ఛిన్నాగ్ని హోత్రం యీకుటుంబంలో. నాతాత ముత్తాతదగ్గిరనుంచీ అగ్నిష్టోమ మేనా చెయ్యనివాడు లేడు. నేనేనా సర్వతోముఖం తగలేసినవాణ్ణి కాని సామాన్యుణ్ణా? ఇలాంటి కుటుంబంలో నువ్వూ, రామిగాడూ తులసివనంలో గంజాయిమొక్కల్లాగ చెడబుట్టేరు. నా మర్యాద తీసేస్తున్నారు. మీరిద్దరూనూ."

"అలా అంటావేం నాన్నా? మేమేం తప్పు చేశామూ? రామచంద్రం అన్నయ్య నన్ను పంపెయ్యమని అంటున్నా నేనింకా వెడతా ననేనా అనలేదే? నీయెదటికి వస్తే బుద్ధి మారుతుం దేమో అన్న ఆశచేత వారిని వక్కమాటు రమ్మని రాయమన్నాను. ఇంతేనా నేను చేసిన అకార్యం?"

"ఇది చాలదూ? ఇంతకంటే యేం కావాలీ? ఇంక బుద్ధి మాంతే మాత్రం యేంలాభమూ చెడ్డతరవాత? పొరపాటుపడ్డవాడికి ప్రాయశ్చిత్తం కాని, బుద్ధి పూర్వకంగా తగులడ్డవాడికి యిక తరణోపాయం యెక్కడిదీ? ఇంతకీ యేమయినా సరే. వాడిక నాగుమ్మంలో అడుగుపెట్టడానికి వల్ల కాదు. వీరేశలింగంతో యెప్పుడు కలిశాడో" అప్పుడే లేడనుకున్నాను వాడు."

"రామరామా."

"అలా అనుకుని మనస్సుకి సమాధానం చెప్పుకో."

"చెప్పుకునీ?"

"అనుభవించడమే."

"అంటే?"

"అంటే యేం వుందీ? వాణ్ణిక నువ్వు తలుచుకోదానికేనా వల్ల కాదు. నాయెదుట యిక వాడి పూసెత్తకు."

"ఎవరో వితంతువు మళ్లీ పెళ్లాడితే ఆపెళ్లికి వెళ్లారు. అలాంటి పెళ్లి చేసుకోలేదు; చేయించలేదు; చెయ్యలేదు. ఆ పెళ్ళిలోనేనా భోజనం చెయ్యలేదు."

"చెయ్యలే దన్నమాట యేమిటి?"

"తాంబూలంమట్టుకే పుచ్చుకున్నా నని వారే రాశారుకదూ?"

"అది నమ్మకమా? అలాంటి పని యిష్టమైనవాడి కిక భోజనం అడ్డా? యిక చెప్పకు. వాడు కులంచెడ్డాడు."

"తొందరపడకు నాన్నా."

"చాలుచాలు. నాయెదుట నువ్వింక యెప్పుడేనా వాడి ప్రస్తావన తెచ్చావంటే బాగా జరగదు. ఇదే చెప్పడం నీకు. మనోవృత్తిదావా పడేస్తాను చూస్తూవుండు."

"అయ్యో! నాకొంప ముంచుతావా నాన్నా?"

చంద్రమ్మ యిలా అంటూ వుండగానే అతను ధుమధుమలాడుతూ లేచిపోయాడు. ఆమె దిగ్భ్రాంతయై వుండగా రామచంద్రం వచ్చి "విచారించకు. నేను బతికివుండగా నీకు విపత్తులు రావు" అన్నాడు. కాని ఆమెకు ధైర్యం కలగలేదు. పైగా దుఃఖం వువ్వెత్తుగా పొంగివచ్చి యామెని గజగజలాడించివేసింది. "బుల్లన్నయ్యా! ఇంతకంటే విపత్తేమి కావాలీ? చెడకుండా ప్రయత్నం చెయ్యమంటే నాన్న యిలా అంటున్నాడు. వెళ్లడానికి సాహసించలేకపోతున్నాను నేను. అమ్మ యేడుపు భరించలేనంతగా వుంది. 'వెళ్లి అగ్నిహోత్రంలో వురుకుతావా? అంటుందమ్మ. ఉరకనూ లేను, వుండనూ లేనూ. కావలసినంత డబ్బు దొరుకుతోం దని సంతోషిస్తూవుండగా యీవుప్పెన యేమి టన్నయ్యా?" అని యామే చాలా విచారించింది. "ఇప్పుడు కాదు. అనరాని మాటలని నిన్ను హడలకొట్టేడు నాన్న. తరవాత చెబుతానులే. ముందు అన్నం తిను" అని రామచంద్రం చంద్రమ్మని చెయ్యి పట్టుకుని తీసుకువెళ్లాడు.

2

కృష్ణయాజులికి నలుగురు కొడుకుల వెనక యిద్దరు కూతుళ్లు. రామచంద్రం కొడుకుల్లో చిన్న; చంద్రమ్మ కూతుళ్లలో పెద్ద. పెద్దకొడుకు పెద్దం పోరు పడలేక వేరున్నాడు. రెండో కొడుకు అత్తగా రింటికి యిల్లరికం వెళ్లాడు. మూడో కొడుకు అన్ని విధాలా తండ్రికి ఆసరా అవుతూ వుంటాడు. రామచంద్రం అంటే "అనాచారప్పీనుగు" అని తిడుతూ "వీడెప్పటికేనా కులం చెడేవాడే" అంటూ వుంటాడు యాజులు.

చంద్రమ్మకి పాతికేళ్లు వున్నాయి. ఇంకా సంతానం కలగలేదు. ఆమె భర్త చల్లా వేంకటరావు చెన్నపట్నంలో ప్లీడరీ చేస్తూ నెలకి వెయ్యిరూపాయలు దాకా సంపాదిస్తున్నాడు. భార్యాభర్తలిద్దరూ పరస్పరప్రేమతో చిలకాగోరింకల్లాగ కులుకుతూ వుంటారు.

చంద్రమ్మ చెల్లెలు సోమమ్మ పద్ధానుగేళ్ల పిల్ల. ఆమెకి యెనిమిదో యేట పెళ్లయింది. మొన్ననే రజస్వల అయింది. ఆమె భర్తకి బెంగాలు నాగపూరు రైల్వేలో వుద్యోగం. ఓ మాటు--అంటే పెళ్లయిన కొత్తరికం -- సంతరగచ్చిస్టేషనులో అతనొక యురేషియనుతో చెట్టాపట్టాలు వేసుకుని తిరుగుతూ వుండగా కాశీ వెడుతూ వున్న యాజులు చూశాడు. తరవాత వకమాటు మహేంద్రవాడ రాగా తనబంతికి రానిచ్చాడు కాదు. అది మొదలు యిద్దరికీ ద్వేషాలు ముదిరాయి. ఎవళ్లు తగ్గించాలని చూసినా లాభం లేకపోయింది.

నెల్లాళ్లకిందట చంద్రమ్మ సంకురాత్రికోసం పుట్టింటికి వచ్చింది. వెంకటరావుకూడా వచ్చాడు. కాని "పదిరోజు లట్టేపెట్టుకు పంపిస్తా" నంటే అత్తగారి

మాట తీసెయ్యలేక సరే అని తానొక్కడూ వెళ్లిపోయాడు. చంద్రమ్మ యిక్కడ మాతృవాత్సల్యమూ, భర్తృ ప్రేమా పరీక్షించుకుంటోందా అన్నట్లు డోలాందోళిత చిత్తగా వుంది.

జనవరి 25వ తేదీని వీరేశలింగంపంతులు మద్రాసులో వక పెద్దప్లీడరు చిన్నకూతురికి పునర్వివాహం చేశాడు. పంతులుమీద వుండే గురుభక్తిచేతా, పిల్లతండ్రి పిలవడంచేతా, స్త్రీ పునర్వివాహాచారంమీద వుండే ప్రీతి చేతా వేంకటరావు ఆ పెళ్లికి వెళ్లి తాంబూలం పుచ్చుకు వచ్చాడు. మద్రాసుపత్రిక లన్నీ పెళ్లికి వచ్చిన ప్రముఖుల పేర్లలో వేంకటరావుపేరుగూడా చేర్చాయి. మహేంద్రవాడలో చిర్రావూరి మరిదయ్య ఆంధ్రపత్రికలో యీసంగతి చూసి యాజులతో చెప్పాడు.

యాజులు పూర్వాచారపరులికి మొనగాడు. శాస్త్రోల్లంఘనానికైనా వప్పుకుంటాడు గాని ఆచార భంగానికి వప్పుకోడతను. ఆవూళ్లో వున్న యెనభైయిళ్ల వైదికులలోనూ పెద్దవేమూరి వారి కుటుంబం తలమానికంగా వుంది. ఈయాధిక్యాన్ని నిలబెట్టుకోడానికి యాజులెంత నిక్కచ్చిగానైనా మసులుకుంటూ వుంటాడు.

అతనే గాదు; భార్యా, కొడుకులూ, కూతుళ్లూ గూడా చాలా జాగ్రత్తగానే వుంటారు. కోడళ్లుమాత్రం ఆచారవిషయంలో కొంచెం గొణుగుకుంటూ వుంటారు; గాని పైకి యేమీ అనలేకా, విధిలేకా అందరితో పాటే నడుచుకోడానికి ప్రయత్నిస్తూ "యెప్పుడు పండుగులు వస్తాయా పుట్టిళ్లకి వెళ్లి యెప్పుడు సుఖపడతామా?" అని చూస్తూవుంటారు.

ఇలాంటి కుటుంబంలో రామచంద్రం వక్కడు మాత్రం ఇంగ్లీషు చదువుకోకపోయినా సంఘసంస్కారం అంటే కొంచెం వూగీసలాడతాడు. వీరేశలింగంగారు, మేరువులాగ నిలవకపోతే సంఘం యీపాటికి కుళ్లి కంపెత్తిపోయివుండదూ?" అంటూవుంటా డత నక్కడక్కడ తండ్రికి తెలవకుండానూ.

సరే. వేంకటరావు వితంతువివాహం చూడడానికి వెళ్లాడు. ఆసంగతి యాజులికి తెలిసింది. ఇది యాదాలాభంగా తెలిస్తే యేమౌనో. కాని యీసంగతి తన కంటే ముందు వూళ్లోవాళ్ల కందరికీ తెలిసిం దని అతను గ్రహించాడు. ఈ సంగతి స్వయంగా మరిదయ్య చెప్పడంలో కొంత హేళనభావం వుందనికూడా అనుకున్నాడు. దీనితో ఛెళ్లున కొరడా దెబ్బ తగిలినట్లు కాగా "యేం చెప్తావు దీని" కని నిక్కచ్చిగా వుత్తరం రాశాడు. యాజు లెంత శ్రోత్రియు డైనా, యెంత విద్వాంసుడైనా, యెంత పెద్దవాడైనా వేంకటరావు అల్లుడుకదూ? "పెళ్లికి వెళ్లినమాట వాస్తవమే. తాంబూలం పుచ్చుకుని వధూవరులిని దీవించివచ్చాను. ఇందులో అబద్ధం లేదు" అని యాతడు నిర్లక్ష్యంగా జవాబు రాశాడు.

యాజులికి వొళ్లు మండుకుపోయింది. తన అల్లుడై వుండీన్నీ వితంతువివాహానికి వెళ్లడమా? కులం చెడితే వదిలేస్తాడు. అందుకుసందేహమూ, సంకోచమూ లేవు యాజులికి. "కృష్ణయాజులుగారి అల్లుడు వెధవముండల పెళ్లిళ్లలో తిరుగుతున్నా డంటే యాజులికి అపకీర్తి కాదూ? అల్లుడి వుత్తరం చూసి కొంచెం

మేనా ప్రస్తాయించ లేదతను. అరికాలిమంట నెత్తికి తెచ్చుకున్నాడు. "వాణ్ణి గుమ్మంలోకి రానియ్యకూడదు. వాడి మొగం చూడకూడదు. చంద్రిని యిక్కడే వుండిపోనీ" అనుకున్నా డతను. యాజులు పచ్చిగడ్డిని రాజేశాడు.

భర్త వితంతువివాహం చూడడానికి వెళ్లినందుకు చంద్రమ్మ తహతహలాడిపోయింది. మొగుడెంత అనాచారం చేసినా చంద్రమ్మ సొంతానికి మాత్రం పుట్టింటి అలవాటుచొప్పున వుండడానికే ప్రయత్నిస్తూ వుంటుంది. భోజనంచేస్తూ వుండగా వేంకటరావు అప్పుడప్పుడు జోడుకాళ్లతో వచ్చి ఆమెను ముట్టుకుంటూనే వుంటాడు. కాని యాతనివల్ల నామె వక్క వరం పొందివుంది. "మీయింటో వున్నప్పుడు మీరేం చేసినా సరే. మావాళ్లయింటో వున్నప్పుడు మాత్రం మాట తక్కించాలి" అని యామె కోరగా అత నంగీకరించాడు. చంద్రమ్మ మదరాసులో వున్నప్పుడు నెలకి యిరవై తొమ్మిదిరోజు లతడు ఈ తీర్మానాన్ని అమల్లో పెడతూనే వుంటాడు. ఆఫీసులో నౌకరుగావున్న మొదలియారుచేత కాఫీహోటలునుంచి పూరీలూ, బంగాళాదుంపలకూరా, ఆవడలూ, దధ్యోదనమూ, వగైరాలు తెప్పించి చంచాతో అమాంతంగా చంద్రమ్మనోట నుంచి కిచకిచలాడుతూ వుంటా డతను. అలాంటప్పుడామె నవ్వుతూ "వాగ్దానం మరిచిపోకండేం" అంటూ వుంటుంది.

వేంకటరా వెంత కొంటెతనం చేసినా చంద్రమ్మ యిలా కాలం వరగేసుకువస్తోంది. అయితే వక్క ఆచారం విషయంలో మాత్రమే అత నిలా వుంటాడు. కాని తక్కిన విషయాల్లో చంద్రమ్మని నెత్తిమీద పెట్టుకుంటాడు. అతని కుటుంబస్థితి యెలా వుందంటే? ఆమె యాజ్ఞ లేకుండా అత నేమీ చెయ్యడు; అతని యిష్టం లేకుండా ఆమె యేమీ చెయ్యదు.

ఒకప్పుడో తమాషా జరిగింది. అతనికి వుల్లిపాయల పులుసంటే యిష్టం. ఆమె కది కొత్త. ద్వేషం కూడానూ. ఆమెకు పప్పువేసిన అరటికాయకూర అంటే యిష్టం. దాన్ని చూస్తే 'ఓ'క్కంటా డతను ఈద్వైధీభావం యిలా వుండగా యింకొకటి వచ్చిపడింది. నాటకా లంటే అతను చెవి కోసుకుంటాడు. సినీమా లంటే ఆమె ముచ్చట పడుతుంది. ఒకనాడు వేంకటరావు "థియేటరుకి వెడదాం రా" అన్నాడు. ఇద్దరూ మోటారులో కూచున్నారు. డ్రైవరు తిరిగి చూడగా అతను విక్టోరియాహా లన్నాడు. అది విని మొగం పక్కకి తిప్పుకొని ఆమె అప్పటికి నవ్వుకొని వూరుకుంది. కారు బ్రాడ్వేదగ్గిరికి వచ్చాటప్పటికి ఆమె నాలిక చివరికి మాట తెచ్చుకుంది గాని యెంతో ప్రయత్నంమీద వూరుకుంది. కొంతసేపటికి మెడికల్ కాలేజీ సమీపించింది. ఆమె హృదయంలో యేమిటో గుబగుబలాడడం మొదలుపెట్టింది. చూస్తూ వుండగా కారు సెంట్రల్‌స్టేషను దాటి వంతెన యెక్కింది. అప్పుడిక వూరుకుంటే లాభం లేదని అతిప్రయత్నంమీద సాహసించి "కారు మౌంటు రోడ్డుకి తిప్పహోయి" అంది. డ్రైవరు మెరుపుకొట్టినట్లు

ఉలికిపడి వెనక్కి తిరిగి చూశాడు. వేంకటరావు "ఏమిటీ?" అన్నాడు. ఈకాస్తా అయేటప్పటికి కారు వంతెన దిగింది. మౌంటురోడ్డుకి వెళ్లే మళువు దాటిపోతోంది. మళ్లీ సాహసించి "తిప్పు మౌంటురోడ్డు"కంది ఆమె మొగమ్మీద దృఢదీక్ష కనపడిం దతనికి. మాట్లాడలేకపోయాడు. లొంగిపోయాడుకూడానూ. ఇదంతా కనిపెట్టి డ్రైవరు కారు మెల్లిగా మౌంటురోడ్డుకి తిప్పి వెల్లింగ్డను సినీమాముందు ఆపాడు. వేంకటరావు మాట్లాడకుండా కూచోడం చూసి చంద్రమ్మ అతని జేబులో వున్న పర్సు తానే తీసి డ్రైవరుచేతికి పదిరూపాయల నోటిచ్చి "బాక్సు" అని చెప్పింది. తెచ్చిన టిక్కట్టు గూడా తనే పుచ్చుకుంది. ఇంకేమిటీ చెయ్యడం? వేంకటరావు అలిసిపోయిన వాడిలాగ బండి దిగాడు. తప్పుచేసిన మనిషిలాగ చంద్రమ్మ దిగింది. ఇద్దరూ మాట్లాడకుండావెళ్ళి బాక్సులో కూచున్నారు.

ఆట అయిపోయింది. ఇంటికి వచ్చారు. బట్టలు మార్చి కాళ్లూ, చేతులూ కడుక్కుని భోజనానికి కూచున్నారు. పప్పువేసి అరటికాయ వండమని చంద్రమ్మ చెప్పి వెళ్లింది. ఉల్లిపాయలపులుసు వండమని వేంకటరావుచెప్పి వెళ్లాడు. వంటలక్క యీరెండూ చేసి సుందర శివుడు చెప్పగా దొండకాయ వేపడంకూడా చేసింది. ఆమె ముందు పప్పుకూర తేగా వేంకటరావు "పోయి దగ్గిర పెట్టెయ్యి" అని రంకెవేశాడు. ముగ్గురూ దొండకాయతోటే తిన్నారు. చంద్రమ్మ "చా" రంది. వేంకటరావు "పులుసువెయ్యి" అన్నాడు. వంటలక్క కిదేమిటో అర్థం కాలేదు. సుందరశివుడుకూడా తెల్లపోయాడు. చేసేది లేక వంటలక్క పులుసే తెచ్చి వేంకటరావుకి వడ్డించి తెల్లపోతూ చంద్రమ్మకేసి చూసింది. చంద్రమ్మ చూసి వూరుకోగా "వెయ్యి" అని వేంకటరావు మళ్లీ చెప్పాడు. సరే. వంటలక్క జడుస్తూ పులుసువడ్డించగా చంద్రమ్మ మాట్లాడకుండా తీవ్రమైన పక్కచూపు మాత్రం భర్తమీదకి విసిరేసి చప్పుడు కాకుండా పులుసూ అన్నం తినేసింది.

భోజనా లయినాక యిద్దరూ చెరో దారినీ వెళ్లి పడకటింట్లో యెదురుపడ్డారు. దగ్గిరికి వచ్చి మొగాలెత్తి చూసుకునేటప్పటికి యిద్దరికీ కళ్లమ్మట నీళ్లు వచ్చాయి. వకళ్లమీద వకళ్లు పడి యిద్దరూ యేడ్చారు. "నేను మొండిపీనుగు" నంది చంద్రమ్మ. "నేను రాక్షసు"ణ్ణన్నాడు. వేంకటరావు. ఆమె కళ్లతనూ, అతని కళ్లామే తుడుచుకున్నారు. వేంకటరావు ఆమె నెత్తి మంచంమీద కూచోబెట్టి తాను కిందే నుంచుని పైకి చూశాడు. "నాముద్దు చెల్లించరూ?" అంటూ చంద్రమ్మ గడ్డం పట్టుకోగా "నామాట వినవూ?" అంటూ వేంకటరావు చెయ్యి పట్టుకున్నాడు. ఇద్దరు "సరే" అంటే "సరే" అనుకున్నారు. మర్నాడు పొద్దున్న చంద్రమ్మ "పంతులుగారు వూళ్లోవున్నప్పు డెప్పుడూ పప్పుకూర వండొద్దు. ఉల్లిపాయపులుసు నాకుకూడా వడ్డిస్తూ వుండు" అని వంటలక్కతో చెప్పింది. వేంకటరావు "అమ్మగారు కూడా వచ్చినప్పు డెప్పుడూ నాటకశాలకి తీసుకువెళ్లవద్దు. సినీమాకే వెడుతూ వుందాం" అని డ్రైవరుతో చెప్పాడు.

చెప్పవచ్చిందేమిటంటే? ఇంత అన్యోన్యంగా వుండే దంపతులువారు. "నేనప్పుడు చెన్నపట్నంలోనే వుంటే వారా పెళ్ళికివెళ్ళక పోదురేమో" అని వకమాటూ, "వెళ్ళినా నాకు ఇష్టం అవునేమో" అని వకమాటూ, "నేనుకూడా వెళ్లివుందునేమో" అని వకమాటూ అనుకుంటూ వుంటుంది చంద్రమ్మ. ఆసంగతి యెలావున్నా ఆమె "చెన్నపట్నం యెప్పుడు వెడతానా?" అని తొందరపడుతూనూ వుంది. "అగ్నిహోత్రంలో వురుకుతావా" అన్న తల్లిమాటనీ, "వాడి యింటికి వెళ్లావంటే యిక నీమొగం చూడ"నన్న తండ్రిమాటనీ తీసివెయ్య లేకుండానూ వుంది. అటు ప్రేమా, యిటు వాత్సల్యమూనూ. ఇక్కడి పద్ధతినిపట్టి చూస్తే ఆ ప్రేమ పాములతో నిండివున్న చందన వృక్షంలాగ దురారాధ్యంగా వుంది. అక్కడి పద్ధతిని బట్టి చూస్తే ఈ వాత్సల్యం కంపకట్టిన పళ్లచెట్టులాగ దుష్ప్రాప్యంగా వుంది. చంద్రమ్మకి రెండూ కావాలి. కాని ప్రకృతిమాత్రం "అటాయిటా?" అని ఆమెను కచ్చితంగా అడిగేస్తోంది.

3

"మునిగిపోయిందా యేమిటి వితంతు వివాహానికి వెడితే?" అని రామచంద్రం అనుకున్నాడు; గాని ధైర్యంగా వేంకటరావు చేసిన పనిని బహిరంగంగా సమర్థించడానికి సాహసించలేదు. "పెళ్లాం చచ్చిపోతేమళ్లీ పెళ్లాడడానికి సిద్ధపడే మగవాడు బుద్ధిపూర్వకంగా అంగీకరిస్తేతప్ప ఆడదానికి నిర్బంధంగా వైధవ్యాన్ని విధించడంలో యేమిధర్మం వుందీ? పురుషుడిమీదకి బుద్ధిపోయే వితంతువుని మళ్లీ పెళ్లాడనిస్తేనే మంచిదీ" అని అత ననుకుంటూ వుంటాడు. "అయితే వితంతు వివాహాలెందుకు నిషేధించపడ్డాయీ?" అనే ప్రశ్న మధ్యమధ్య అత న్నడ్డుకుంటూ వుండడమూ, అలాంటి సమయంలో వొక్కొక్కప్పు డుక్కిరిబిక్కిరి అవుతూ వుండడమూ, ఇంకొక్కప్పుడు "కిరస్తానీలూ, తురకలూ వగైరాలు స్త్రీపునర్వివాహాచారంవల్ల చెడ్డారా?" అనుకుంటూ వుండడమూ, కూడా వుంది. ఏమయినా అతగాడి మనస్సు వితంతువివాహాచారంమీదికి మొగ్గివుంది.

చంద్రమ్మ తల్లి యీమాట విన్నప్పణ్ణుంచీ బెంగ పెట్టుకుంది. "తన యింట్లో వితంతువులు లేరు. ఆ పిల్ల తన చుట్టంకాదు ఎందుకు వెళ్లాలీ ఆ పెళ్లికీ? వెడితే యేంవొరిగిందీ?" అనియామె చర్చించుకోడం మొదలుపెట్టింది. ఈవిషయంలో యేంచెప్పబోయినా యాజులు "ఆపతితుని మాట నాదగ్గిర యెత్తే" కంటాడు. "నాగతి యేమిటే?" అంటుంది చంద్రమ్మ. మూడో కొడుకుతో చెబితే "బావ కులం చెడ్డా" డంటాడు. రామచంద్రం "యేం తప్పమ్మా?" అంటాడు గాని ఆమాట లెక్కగా తోచదు. పైగా చంద్రమ్మని కోడ ళ్లెప్పుడేనా దెప్పిపోతా రేమో అని భయం వకటీ. ముసలమ్మస్థితి పచ్చివెలక్కాయ గొంతుకుపడ్డట్టుంది.

చంద్రమ్మ రాకపోవడమూ, రెండుత్తరాలు రాసినా జవాబు లేకపోవడమూ చూసి వేంకటరావు బెంగ పెట్టుకున్నాడు. చంద్రమ్మని విడిచి వుండడం అంటే

అతనికి మనస్సు మనస్సులో వుండదు. చంద్రమ్మ పుట్టింటికి వచ్చి అతనుగూడా యిక్కడ వుంటే విశిష్టాద్వైతంలాగా, చెన్నపట్నంలో వుంటే అద్వైతంలాగా వుంటారు వారిద్దరూనూ. అత్తగారు పెట్టిన గడువుదాటాక పదిరోజులదాకా చూశా డతను. ఇక తోచింది కాదు. కోర్టులో కూడా చంద్రమ్మ రూపమే కనపడడం మొద లయింది. కక్షిదారులు చెప్పేమాట లేమీ బోధపడడం లేదు. కాగితాలు చదివితే వాచకం యెప్పటిలాగే వుంటుంది. కాని విషయం తల కెక్కదు. ఇంకా వూరుకుంటే వ్యవహారం చెడుతుం దని తోచింది. "మహేంద్రవాడ వెళ్లి మీవదిన్ని తీసుకురారా" అని చివరి కతను సుందరశివుణ్ణి పంపించాడు.

సుందరశివరావంటే అతనికి తాతాసహోదరంబాపతు తమ్ముడు; చాలా బీదవాడు. అంచేత వేంకటరావు తన యింటో వుంచుకుని అతనికి చదువుచెప్పిస్తున్నాడు. సుందరం వైద్యపరీక్షకి చదువుతున్నాడు.

సుందరం వచ్చాటప్పటికి యాజులు వీధి అరుగుమీద కూచున్నాడు. "నమస్కారం మామగారూ! అంతా క్షేమమా?" అని అత నడగ్గా యాజులు మొదట ఆనవాలు పట్టలేకపోయాడు. పేరు తెలిసేటప్పటికి యాజులు రుసరుసలాడూతూ "గుమ్మం దిగు ముందు. వేంకటరావుతోపాటు కులం చెడ్డావు నువ్వు" అని గదిమాడు. సుందరం మొదట తెల్లపోయాడు గాని వక్క క్షణంలో ధైర్యం తెచ్చుకుని "మీగుమ్మం యెక్కి, మీ యింట్లో భోజనం చేసీ, కులం సంపాదించుకోవలసిన అవసరం మాకు లేదు. మాచంద్రమ్మవదినతో మాట్లాడవలసి వచ్చాను. వకమాటు యిలా పిలవండి" అన్నాడు. ఇందుకు యాజు లంగీకరించలేదు. "మీవాడు వీరేశలింగంతో యెప్పుడు కలిశాడో అప్పుడే వాడికి, మాచంద్రికీ సంబంధం వదిలిపోయింది. ఇక దానితో నువ్వు మాట్లాడ్డానికి వల్ల కాదు. నాయింటి గుమ్మంలో యెదుట కూడా నుంచోకు యిక. పో; ఛండాలుడికంటెనూ అస్పృశ్యుడవు నువ్వు. దిగూ గుమ్మం ముందు" అని యాజు లన్నాడు. సుందరానికి చాలా కోపం వచ్చింది. ఏమయినా సరే రెండు వాయించా లనుకున్నాడు; గాని వదినతో మాట్లాడకుండా తొందరపడకూడ దని పస్తాయించాడు. ఇంతలో యేదో పనిమీద వీధిలోకి వస్తూ వున్న రామచంద్రం యితండా చూసి లోగుమ్మంలోనే వుండి చెరువుగట్టుమీద వుండ మని సుందరానికి సంజ్ఞ చేసి లోపలికి వెళ్లిపోయాడు.

"మామగారూ."

"ఛీ! అలా పిలవకు నన్ను. నువ్వసలు నాతో మాట్లాణ్ణే వద్దూ."

"మామగారూ."

"బుద్ధి లేదూ నీకూ?"

"మామగారూ."

"వొరే మూడోవాడా? చూడూ యీపీనుగేమిటో గంతు లేస్తున్నాడు; వకమాటిలారా."

"మూడోవాణ్ణి పిలుస్తావుటయ్యా మామా, తొందరపడకు."

ఇలా అంటూ సుందరం వూచలాగ వెళ్లిపోయాడు. "చెన్నపట్నం మాయ లన్నీ నేర్చుకుని వుంటాడు వీడు. అస లింగ్లీషే మాయలు నేర్పుతుంది. ఏలాగేనా చంద్రితో మాట్లాడ్డానికి ఏయిరుగుపొరుగునో కూచుని వుంటాడు వీడు. కనక దాన్నివాళ యిల్లు కదలనివ్వకూడదు. ఈకొంపకి దొడ్డిదారి లేకపోవడం మంచిదే అయిం దిప్పుడు. అగ్నిహోత్రాలవేళదాకా యిక్కడే కూచుంటాను. తరవాతైనా వంటలో వుండమంటే సరీ యివతలికి రావడానికి వీలుండదు చంద్రికి. ఇంటోవా ళ్లెవళ్లూ వీణ్ణి చూడలేదు కనక యెలాగా వీడి పప్పుడకదు" అనుకొని యాజు లక్కడీ అలాగే మఠం వేసుకుని కూచున్నాడు.

4

ఆయింటికి వెనక్కాల రాజుల కాళీపెరడు వుంది. రామచంద్రం సుందరాన్ని ఆదొడ్లోకి తీసుకువచ్చాడు. చంద్రమ్మ పొట్లపాదుకీ మొండిగోడకీ మధ్య కుర్చీపీట వేసుకుని నుంచుని చాలాసేపు మాట్లాడింది. అతను వేంకటరావు స్థితి అంతా చెప్పేటప్పటికి గజగజలాడిపోయింది. "సుందరం, యేమిచెప్పనూ? అక్కడ వారూ బాగానే వున్నారు. ఇక్కడ వీరూ బాగానే వున్నారు. మధ్య నాకు వచ్చిందీ గండ కత్తెర. నిన్నిప్పుడు వక్కణ్ణీ పంపించేస్తే వారు కోప్పడతారు. నీతోవచ్చేస్తే మానాన్న బతికివున్నంత కాలము పుట్టింటి ఆశ వుండదు. ఏం చెయ్యమంటావో చెప్పూ నువ్వూ. నేనక్కడికి వచ్చీదాకానైనా వారలాంటిపని చెయ్యకుండా వుండవలసింది. వుత్తరంకూడా తొందరగానే రాశారు. దానితో యిక్కడ భగ్గుమంది. సాహసిస్తే అడ్డే దేమీ లేదు సుమా. అయినా తొందర పడకుండా కంచెమీద పడ్డ బట్ట దీసుకున్నట్లు చెయ్యాలని చూస్తున్నాను. నాశక్తికొద్దీ ప్రయత్నిస్తాను. సాధ్యమైనంతమట్టుకు రాజీ జరిగేలాగే చూస్తాను. వీలులేదని తోచిం దంటే వెంటనే వచ్చేస్తాను. కనక శివరాత్రి వెళ్లి సంవత్సరాది వచ్చీదాకా నాకు సెల విమ్మని మీ అన్నయ్యతో చెప్పూ. నేను కాళ్లమీదపడి బతిమాలు కున్నానని చెప్పాలిసుమా, నాయనా! మరోలాగ చెప్పా వంటే నన్ను చంపుకు తిన్నట్లే. నిన్ను మానాన్న అన్న మాటలు మరిచిపో. అక్కడికి వచ్చాక నీఋణం తీర్చుకుంటాను" అని చంద్రమ్మ అనేక విధాల చెప్పింది. సుందరం మారు చెప్పలేక వెళ్లిపోయాడు.

జరిగిందంతా విని వేంకటరావు మామగారిమీద మండిపడ్డాడు. చంద్రమ్మమీద మాత్రం జాలేపొందాడు. "ఆడాళ్లకి పుట్టింటిమీద చాలా ఆశవుంటుంది. నిజమే చంద్రానికి నామీద తిరస్కారభావం లేదు. ఇదంతా అక్కడి భయమూ. దాన్నేమీ అనడానికి వీల్లేదు. ఆ గడువుకూడా చూద్దాం" అని యాతడామె విషయంలో శాంతి వహించాడు. మామగారికి మాత్రం బదులుతీర్చాలనుకున్నాడు. "రామచంద్రం లెక్కల్లో చేరతగ్గమనిషి. అతణ్ణి సంస్కారంలోకి దింపితినా

అసర్వతోముఖసోమయాజులు గారికి పరాభవం చేశామన్న మాటే" అని కూడా అనుకున్నాడు.

వీరేశలింగంపంతులు పట్టుదల సామాన్యమైనది గాదు. ఇంతట్లో యింకోప్లీడరుకూతురు మళ్లీ పెళ్లాడడానికి తయారయింది. ఒక్క పౌరోహిత్యం తప్ప తక్కిన కార్యక్రమం అంతా వేంకటరావు స్వయంగా నడిపించాడు. ఆపెళ్లి చాలా వైభవంగా అయింది. ఈసారి వేంకటరావు పెళ్లికూతురూ పెళ్లికొడుకూ వడ్డించగా భోజనం చేసిన వారిలో చేరాడు. పత్రికలన్నీ యీ వివాహం సంగతి వివరంగా ప్రకటించాయి. పైగా ఆంధ్రపత్రిక వేంకటరావు చాకచక్యాన్నభినందిస్తూ పంతులు తరవాత ఈ కార్యభారం వహించడానికన్ని విధాలా అతనికే అర్హత వుందని ప్రశంస చేసింది.

ఈవార్త మహేంద్రవాడలో మరిడయ్య బ్రాహ్మల కందరికీ చదివి వినిపించాడు. వూరంతా గుసగుస లాడిపోయింది. యాజులు మండిపడ్డాడు. చంద్రమ్మ నిర్ఘాంతపడిపోయింది. "ఇప్పు డేమంటావూ? నేను చెప్పలేదూ? వాడు ఛండాలుడు. కులం చెరపడానికీ నీగొంతుకు కొయ్యడానికీ పుట్టాడు. పద రామచంద్రాపురం మనోవృత్తిదావా పడేద్దాం" అని యాజులు హేళనగా చెప్పగా నామె నెత్తీ నోరూ బాదుకుంటూ కూలపడింది.

తల్లీకూతురూ చాలాసే పేడ్చారు. రామచంద్రం చంద్రమ్మని వూరడించలేకపోయాడు. వారంరోజులు చంద్రమ్మ నిద్రాహారా లెరగదు.

తరుచు చంద్రమ్మని చూసినప్పు డల్లా యేదో గొణుక్కుంటూవుండే యాజు లొకనాడు ఆమెని దగ్గిరికి పిల్చి "యెందు కేడుస్తావూ? వాడు చచ్చినవాడూ కాలేదు, బతికినవాడూ కాలేదూ. నా కపకీర్తి తేకు. పదరామేశ్వరం" అన్నాడు. దానిమీద చంద్రమ్మ నూతిలో పడపోయిదాకా వచ్చింది. ముసలమ్మ "దాన్ని లాగేనా బతకనివ్వరు-?" అంటూ అనేకవిధాల .యేడ్చింది. దానికి సమాధానం చెప్పకుండా "చావండి ముండల్లారా" అంటూ యాజులు స్నానానికి వెళ్లిపోయాడు.

5

ఇది యిలా వుండగా సోమమ్మభర్త మెయిలు బండి వచ్చాటప్పుడు లైన్‌క్లియరందించపోతూ యింజన్‌కింద పడ్డట్టూ, కుడిచెయ్యీ, కుడికాలూ తెగిపోయినట్లూ, ఆసుపత్రిలో వున్నట్లూ కలకత్తానుంచి తంతి వచ్చింది. "ఇంగ్లీషు చదువువచ్చాక దేశంలో అకాల మరణాలూ, వక్రబుద్ధులూ కాకపోతే మరేం వస్తాయి?" అనుకుంటూ యాజులు చెరువుకి వెళ్లిపోయాడు. రామచంద్రానికి తండ్రిమీద చాలా కోపం వచ్చింది. "నల్లరాయీ. శ్రమధర్మాలు లేవు" అంటూ అతను తల్లి నడిగి రూపాయలు పుచ్చుకుని కలకత్తా వెళ్లాడు.

సోమమ్మ యింతవరకూ చంద్రమ్మ భవిష్యత్తుని గురించి యోచిస్తూ కొంచెం దుఃఖంగా వుండేది. పాపమిప్పు డామెకి తన భవిష్యత్తును గురించే యేడవ్వలసి వచ్చింది. కులం చెడ్డా చంద్రమ్మ మొగుడు బతికిబాగానే వున్నాడు. తన మొగు డిప్పు డేమైపోతాడో! బతికినా కాలూ చెయ్యీ లేని మొండెం. ఏం సుఖమూ! సోమమ్మా, చంద్రమ్మా, ముసలావిడా యిలా అనుకునేయేడుస్తున్నారు. ఈయాపత్తువల్ల చంద్రమ్మకి తన్ను గురించిన దుఃఖం కొంచెం మరుపు వచ్చింది.

మర్నాడు "కుడిచెయ్యీ, కుడికాలూ బండెతెగ్గొట్టింది. దెబ్బతగిలి కమికిపోవడంచేత డాక్టర్లు యెడమ పాదం తీసేశారు. కుడికన్ను పోయింది. ఎడమ కన్ను వాచివుంది" అని రామచంద్రం తంతియిచ్చాడు. ఇక్కడ ఆడాళ్లిక లాభం లేదనుకున్నారు. యాజులు సోమమ్మని వకటిరెండుమాట్లు యాదాలాభంగా వోదార్చాడు. ఆ మర్నాడు రామచంద్రం వచ్చి అంతా అయిపోయిం దని చెప్పాడు.

యాజులు చంద్రమ్మని "లేదనుకో" అన్న మొగుడు సోమమ్మకి లేకనే పోయాడు. సోమమ్మ కెలావున్నా చంద్రమ్మకిప్పుడు భర్తవిలువ బాగా తెలిసివచ్చింది. "ఏ వేళ కేమిటో యెవరికీ బోధపడదు. ఎక్కడ వుండవలసినవా ళ్ళక్కడ వుండాలి. శాస్త్రమా మొగుడా అంటే మొగుణ్ణి వద్దనే శాస్త్రం యెందుకూ? నన్ను వీళ్ళంతా నెలిపెట్టినా నాభర్తని కొలుచుకుంటూ నేను సుఖంగానే వుంటాను. వితంతువివాహాలితో వారి కొక్కరికే సమ్మంధం వుందా యేమిటి? వీల్లేకపోతే మేమూ ఆపేటలోనే కాపరం వుంటాము" అనుకుంది చంద్రమ్మ. ఇక యిక్కడ క్షణం వుండడంకూడా తప్పనుకుంది. "వుండడం యెలాగా?" అని కూడా అనిపించింది.

సోమమ్మ అత్తారివూరు మండపేట. "మీఅమ్మాయిని పదో నాటికేనా తీసుకురావలసిందని కబురువచ్చింది. చంద్రమ్మకి మరిది చచ్చిపోయాడన్నప్పటికంటే ఎక్కువ దుఃఖం వచ్చింది. పద్దానుగేళ్లు నిండని పిల్లకి జుట్టు తీసెయ్యడం అంటే ముసలమ్మకి కూడా వోఘాయిత్యంగా తోచింది. కాని యాజులు పంపాలన్నాడు. తొమ్మిదో నాటిరాత్రిదాకా ముసలావిడ జరుపుకుని వచ్చింది. యాజులు భోజనాలవేళ తెల్లవారగట్ల ప్రయాణం తప్పదనే టప్పటికి ముసలావిడ"యేం చేసినా సరే" అని మనస్సులో అనుకుని నింపాదిగా యెదురుకుంది. "ముక్కుపచ్చలారలేదు. పరికిణీల సరదా తీరనే లేదు. అప్పుడే జుట్టు తీయించేస్తే చూడలే నంటోంది పెద్దమ్మాయి" అని యావిడ నింపాదిగా అందుకుంది. "దానిమాట లెక్కేమిటి?" అని యాజు లనగా "నేనూ చూడలే"నంది. "ఏడిసినట్టుగానే వుంది. సర్వతో ముఖయాదులుగారి పెళ్లాంపీనుక్కి వచ్చిన పాట్లాయివి? నోరు మూసుకో యిపాటి"కని ముసలాయన భీకరంగా పలకగా "ముందు నాపీకి పిసికేసి తరవాత మీ యిష్టం వచ్చినచోటికి తీసుకువెళ్లండి" అని ముసలావిడ ఝూంకారంగా పలికింది.

ఏమిటీ? తన యింటో ఆడాళ్లిలా యెదురుకుంటా రని యాజు లెప్పుడూ అనుకోలేదు. దీనితో గొంతుకు నొక్కేసిన ట్లయిపోయిం దతనికి. అతి ప్రయత్నం చెయ్యగా మాట తారకస్థాయిలో వచ్చింది. అతను యెనిమిదో అట్టం

ప్రారంభించాటప్పటికి రామచంద్రానికి రక్తం వుడుకెత్తిపోయింది. "గావుకేక వేస్తా వెందుకూ? నువ్వెంత తిట్టినా లాభం లేదు. చెల్లాయికిప్పుడు వపనం చేయించకపోతే ప్రపంచకం మునిగీపోదు; నీ బ్రాహ్మణ్యానికి భంగమూ రాదూ. ఆ చచ్చినవాడు పుణ్యాత్ముడే అయితే అతని వుత్తరలోకా లేమీ చెడిపోవు. నీమనస్సు రాయా, యినుమా? దుఃఖం యెరగవేమీ? చాలించు వేషాలు. ఇదంతా చిన్నాడు చేస్తున్నాడు. అయినా దాన్ని మండపేట యెవడు తీసుకువెడతాడో చూస్తా"నని వూరిమాడు. "ఏమిటీ?" అన్నాడు యాజులు. "నువ్వు దుంపశుద్ధి అయిపోతా"వన్నాడు. "తక్షణం యింటోనుంచి లేచిపో" అన్నాడు. ఇంకా యేమిటో అన్నాడు; గాని రామచంద్రం జడవలేదు. అతను వెనకా ముందూకూడా చూడలేదు. తండ్రికి సరిగా మాట్లాడాడు. "తెల్లవారగట్ల యెవ డడ్డుకుంటాడో చూస్తా" నంటూ లేచిపోయాడు యాజులు. "నీకు వచ్చిన భయం లేదమ్మా చెల్లీ. నిన్నెవడు తీసుకెళ్ళగలడో రానియ్యి" అని రామచంద్రం రంకెవేసి చెప్పాడు. ఇదంతా వింటూవున్న రామచంద్రం భార్య వచ్చి చెయ్యిపట్టుకుని సోమమ్మని తన గదిలోకి తీసుకుపోయింది.

"ఆడపీనుగులి కీదుర్బుద్ధి పుట్టించినవాడు రామిగా"డని మూడోవాడుచెప్పగా "ఔ" నని యాజులు హాలంతా గంతు లేశాడు.

ఎవ రేమనుకున్నారో తరవాత మండపేటప్రయాణం జరగలేదు. మర్నాడు సాయంత్రందాకా. సోమమ్మ రామచంద్రం గదిలోనుంచి యివతలికి రాలేదు. అంటే వచ్చినా తండ్రికీ మూడోవాడికీ కనపడలేదు.

"నాతండ్రి యాగండం తప్పించా"డని రామచంద్రాన్ని మెచ్చుకుంది ముసలావిడ. కోడల్ని కూడా ఆదరించింది. ఇక భయం లేదనుకుంది చంద్రమ్మ. అమెకి కొత్తధైర్యం కలిగింది.

కాని సోమమ్మని చూస్తే ఆమె కడుపు చెరువైపోతోంది. "ఇక దీని బతు కేంగానూ?" అనుకొనేటప్పటి కెవరో "నీమొగుణ్ణడుగు" అన్నట్లయింది. దానితో చంద్రమ్మ హృదయం కలిగిపోయింది.

"వారు చేసిన పని తప్పనుకున్నాను. అది తప్పెలా అయిందీ? ఇలాంటి నో రెరగని పిల్ల లెంద రిలా అయిపోయారో వాళ్లగతియేమిటి? వెధవరికం మంచిదంటే యిలాంటివాళ్లకా? రామరామ! శాస్త్రాలు రాసిన వాళ్ళు బిడ్డల్ని కన్నవాళ్ళా గొడ్డువాళ్ళా?" ఈ విధంగా చంద్రమ్మకి ఆందోళనం ప్రారంభం అయింది.

ఈసమయంలో రామచంద్రం వచ్చి "చెల్లయీ! ఇప్పుడు చెప్పూ. బావ మంచివాడా చెడ్డవాడా? అతను చేసిన పనివల్ల కులం చెడుతుందా బాగుపడుతుందా! శాస్త్రాలు రాసినవాళ్లూ, వాట్లని చదువుకున్నవాళ్లూ రాక్షసులు, వేదాలు చదివితే యేమిటి, అగ్నిహోత్రాలు చేస్తే యేమిటి దయాసత్యశౌచాలు లేనప్పుడు?" అని అడిగాడు. చంద్రమ్మ హృదయం మళ్లీ కలిగిపోయింది. "అవును బుల్లన్నయ్యా! వారు చేసినపని నిజంగా దేవతల కిష్టమైనట్లు తోస్తోంది నాకిప్పుడు. చెల్లి దుఃఖం చూస్తేనే మన కిలా వుంది; దాని కెలా వుందో? మొగుడుమొగం

యెరగని పిల్ల ముండామొయ్యడం అంటే యేమిటోయి! నాన్న గుణాలు తలుచుకుంటే వొళ్లు మండిపోతోంది నాకిప్పుడు. నాన్న ఆజ్ఞ యేమిటి? నాయింటికి నన్ను తీసుకువెళ్ళు నాయనా! రెండుత్తరాలు రాసినా, సుందరాన్ని పంపినా, ఆచారంకోసం కొట్టుకుంటూ వెళ్లలేకపోయాను. దానికి ప్రాయశ్చిత్తం యేమిటో తెలుసునా? నేను వారు చేసే పనికి సాయపడతాను. బాలవితంతువులువస్తే నాయింటోపెంచి నాచేతులతో పెళ్ళిళ్ళు చేసి పంపిస్తాను" అని చంద్రమ్మ ఆవేశంతో చెప్పింది. రామచంద్రం "అలా అయితే-" అని యేమోచెప్పపోయాటప్పటికి చంద్రమ్మ తెలిసింది; మంచిమాట "జ్ఞాపకం చేశావు. నాచెల్లెలు దిక్కులేనిపక్షి అయివుండగా పయివాళ్లమాట యెందుకూ? ముందు దీనికే సౌభాగ్యం కలిగిస్తాను నేను. అంటే నువ్వు గూడా సాయం చెయ్యాలి సుమా అన్నయ్యా! మీ బావపేర వెంటనే వుత్తరం రాయి. నిక్షేపంలాంటి సుందరశివుడింటోనే వున్నాడు. చెల్లికి తగినవా డతను. చెల్లిచేత నేను వప్పిస్తాను. నాన్న లెక్కేమిటి మనకి? అమ్మ అంగీకరించకపోయినా నే నాగనూ. రాసెయ్యవోయి వుత్తరం. నుంచున్నపాళంగా రాసెయ్యి. శ్రీహరీ! ఎంత పాడుశాస్త్రాలోయి మనవి? చిన్నతనంలో మొగుడు చచ్చిపోయిన పిల్ల లనేకమంది పాడుపనులు చేస్తూవుంటే మనం చూస్తున్నాం. అంతకంటే పెళ్లాడడం తప్పా? చదువుకున్నవాళ్లు వాళ్ళనేమీ చెయ్యలేరు. ఆడదానికి మళ్లీ పెళ్లి అనేటప్పటికి వాళ్ల నవనాడులూ కుంగిపోతాయి. ఎంతవయస్సులో పెళ్లాం చచ్చిపోయినా మొగాడు మళ్లీ పెళ్లాడవచ్చు. చిన్నతనంలో వెధవరికం వచ్చినా ఆడదలాగే పడివుండాలా? పెంటమీద పారెయ్యవోయి ఆపుస్తకాలూ. ఎంత దౌర్జన్యమూ? ఆడాళ్ల బతుకెంతహీనంగా వుందీ? ఆడ దంటే మొగాడి కెంతతేలికా? నిజంగా యీభేదం దేవుడేర్పరిచిందా మొగాళ్లు కల్పించిందా? అన్నయ్యా! ఇక చూడకు. మీ బావకి వుత్తరం రాసెయ్యి" అని చాలా తొందరపెట్టింది. "ఇదిగో రాసి తెస్తున్నా"నని రామచంద్రం లేచివెళ్లాడు.

6

జాబు రాసి తెస్తా నన్న రామచంద్రం రాయకుండానే వెనక్కివచ్చి "సమయానికి నేను! వీధిలో వుండడం మంచిదే అయింది. బావదగ్గిరనుంచి వుత్తరం వచ్చింది" అని వక కవరామె కిచ్చాడు. ఆ వుత్తరంలో యిలా వుంది:-

మదరాసు,

15-9-1922.

"నాచంద్రా!

గొప్ప ఆపత్తుసంభవించినందుకు చాలా విచారించాను. ఏం చెయ్యగలమూ? నేనిప్పుడు రాలేను., రావడానికి వీ ల్లేకపోవడం నువ్వే యెరుగుదువు. సోమమ్మకి నాయోదార్పు నువ్వే అందించు."

"ఏ కారణం చేతనైతే యేమీ? నువ్వక్కడ వుండిపోవడం ఇప్పుడు చాలా మంచిదే అయింది. నేను చేసిన పని మంచిదోచెడ్డదో యిప్పుడేనా నీకు బాగా బోధపడుతుందనుకుంటాను. కనికరమూ, జాలీ, ఆడవాళ్లకికంటే మొగాళ్లకి యెక్కువగా వుంటాయని నేను చెప్పను; కాని హిందూ స్త్రీకి భావస్వాతంత్ర్యమేనా లేదు. ఈజాతి యొక్క అధఃపతనాని కిదే కారణమని నేను తలుస్తాను. స్త్రీకి పురుషుని యెడల అచంచలభక్తి వుండాలంటే మంచిదే. అయితే స్త్రీయెడల పురుషుని కకలుషప్రేమ వుండవద్దూ? ఈదేశంలో పురుషులకే విజ్ఞానం చాలని రోజులివి. ఇక స్త్రీల సంగతి చెప్పడం యెందుకూ? నావుద్దేశంలో హిందూస్త్రీ తన హక్కులను గమనించుకోగలగడానికి ముందు పురుషుడే తన దౌర్జన్యాన్ని తగ్గించుకోవడం మంచిదీ. పురుషుడు చేసిన అపకారాలూ, అత్యాచారాలు ఆమె తెలుసుకోవడానికి ముందు పురుషుడే వాటి అనవాళ్లుకూడా లేకుండా చేసుకోవడం మంచిదీ."

"నాకు నిర్బంధంగా వైధవ్యాన్ని విధించడానికి నువ్వెవడవూ?' అని యేబాలవితంతువేనా తిరగబడి నిలవదీసి అడిగితే పురుష డేం జవాబు చెప్పగలడూ? మన సంఘంలో స్త్రీల నడచివేసిన అపరాధంలో పురుషులందరితోబాటు నేనుగూడా భాగస్వామినే. ఈసంగతి నాకెప్పుడు బాగా బోధపడిందో అప్పణ్ణుంచీ నాహృదయం బద్ధలైపోతోంది. నేను వితంతువివాహాల్లో పాల్గొనడాని కీయాత్మజ్ఞానమే కారణం. ఈయావేదన నిన్నక్కడ విడిచివచ్చిన వెంటనే ప్రారంభం అయింది. అంచేతనే నీతో చెప్పకుండానే నేనిందులో ప్రవేశించాను. ఈవిషయంలో నీబుద్ధి పరిపక్వం కాలే దని నే నెరుగుదును. అయితేనేం నీబుద్ధి అతినిశిత మైనది. అచిరకాలంలోనే నువ్వు నామార్గంలోకి వచ్చి నాచేత యింకా అనేక సత్కార్యాలు చేయిస్తావు. అక్కడ నువ్వెన్నాళ్లు వుండాలని వుంటే అన్నాళ్లూ వుండు. నేను నిరపరాధినని నీ కెప్పుడు తోస్తే అప్పుడే రా. సోమమ్మకోసం నువ్వింకా కొన్నాళ్లు అక్కడ వుండడం కూడా అవసరమే. అయినా నీదర్శనంకోసం యెదురుతెన్నులు చూస్తున్నాను.

ఇట్లు

నీదాసుడు--వేంకటరావు"

ఈవుత్తరం పూర్తిగా చదివేటప్పటికి చంద్రమ్మ కేదో మెరుపుకొట్టి నట్లయింది. వేంకటరావుయొక్క నిజస్వరూప మామె కిప్పుడు బాగా బోధపడింది. "అక్కడ - వారిదగ్గిర దేవతాంశవుంది. ఆదివ్యమంగళవిగ్రహాన్ని విడిచి యిక్కడ వుండడం యేమిటీ?" అని తోచిం దామెకి. తటాలున లేచి నుంచుంది. ఆమెకళ్లల్లోనుంచి అనంతతేజఃస్ఫులింగాలు పుంఖానుపుంఖాలుగా దుముకుతూ వున్నాయి. ఆమె ముఖం దర్శనీయంగానూ దుర్నిరీక్ష్యంగానూ కూడా వుంది. రామచంద్రం ఆముఖాన్ని సరిగా చూడలేక తల వంచుకుని "బావయేం రాశాడు చెల్లీ?" అని అడిగాడు.

ఉత్తరం అతని చేతి కిచ్చి వక్క క్షణం ఆమె అలాగే నుంచుంది. ఇంతలో అతను వుత్తరం చదివేసి చకితుడైనాడు. అది చూసి యామె "బుల్లన్నయ్యా చదవడం

అయిందా? నాన్న పుల్లేటికుర్తి యజ్ఞానికి వెడతాడు కాబోలు. వకమా టిలా పిలుస్తావా? ఇక క్షణం వుండ నిక్కడ. నన్ను నువ్వు తీసుకువెడతావా నేనే వెళ్లిపోనా? వా రెంత మంచివారూ? నామీద యెంత దయా? నేనెంత అదృష్టవంతురాలినీ? పోనీ నాన్ననిలా పిలుచుకురావడం యెందుకూ? 'పెద్దమ్మాయి తన యింటికి వెళ్లిపోతోం' దనీ, 'యిక క్షణమేనా యిక్కడ వుండ'దనీ చెప్పిరా. 'వారు చేసిన పనిలో వున్న గొప్పతనాన్ని తాను బాగా గ్రహించిం'దనీ, 'ఈసంగతి నీ కిష్టం లేకపోతే తన్ను మరిచిపొమ్మని చెప్పిం'దనీ చెప్పిరా" అని తొందలు విడిపించింది.

కాని రామచంద్రం "నిదానించ" మన్నాడు. "నువ్వు తొక్కవలసిన దారే తొక్కావు. దానికోసం యింత తొందరపడ నక్కరలేదు" అన్నాడు. "నాన్నని వెళ్లిపోనియ్యి. చిన్నన్నయ్యకూడా వెళ్లిపోతాడు. ఇక అమ్మా? అమ్మని నువ్వేనా వొప్పించవచ్చు నేనేనా వొప్పించవచ్చు. ముందొకమాటు చెల్లితో మాట్లాడకుండా బుదుంగు మంటే గేలం వేస్తే యెలాగా? తీరా అది యిష్టపడకపోతే యేమిటీ చెయ్యడం?" అని కూడా అడిగాడు. కాని చంద్రమ్మకి నెమ్మది రాలేదు. "నాన్న వుంటేమాత్రం బాధ యేమిటోయి? నాయింటికి నేను వెళ్లిపోడానికి నాకు చాటేమిటి? చెల్లి వొప్పుకుంటుందా సుఖపడుతుంది. లేకపోతే దురదృష్టవతులు లోకంలో యెందరు లేరూ? దానికి విరాగిణిగా వుండాలని వుంటే మాట్లాడను. ఇంతకీ యీవేళ మెయి లెలాగా దొరకదూ. ఇటు సూర్యు డటు పొడిచినా రేపుప్రయాణం తప్పదుసుమా. 'నేను వస్తున్నా'నని చెప్పి రామచంద్రపురం వెళ్లి తంతి యిచ్చిరా ముందు. క్షణం యుగంలా వుంది నాకు. వారిని చూడాలి. కలకలలాడే ఆముఖమండలం చూడాలి. ఆజ్ఞని జవదాటినా వారు నన్ను తిరస్కరించలేదు. రెణ్ణెల్లయింది నేను వచ్చీ. వంటలక్క తిప్పలు పెట్టకుండా వేళకి భోజనమూ, ఫలహారమూ అమర్చిపెడుతోందో లేదో? ముందు నాకివ్వకుండా కాఫీ పుచ్చుకోవడం యెరగరు వారు. ఎంత చిక్కిపోయారో? బుల్లన్నయ్యా! మెయి లన్నమాట యేమిటీ? ప్యాసెంజరుకే వెడదాం పదవోయి" అని యామె మళ్లీ తొందరపెట్టింది.

రామచంద్రం మళ్లీ అందుకున్నాడు: "కాదూ కూడదు. ప్యాసెంజరుకే వెళ్లాలని నువ్వు తొందరపడితే నాయభ్యంతరం లేదు; కాని మెయి లయితే రేపుసాయంత్రందాకా వుండవలసివస్తుం దనీ, ప్యాసెంజ రైతే రేపు మధ్యాహ్నమే వెళ్లవచ్చునదీ అనుకోకు. మెయిలయితే యెల్లుండి వుదయం యెనిమిదిగంటలికే వెడతాం. ప్యాసెంజ రైతే పదకుండు దాటితే గాని వెళ్లలేము. అప్పటికి బావ కోర్టుకి వెళ్లిపోతాడు. నాలుగేనా అయితేగాని యింటికి రాడు. ఏంలాభమూ? కనక ప్రయాణంకోసం తొందరపడకు. ముందు చెల్లాయిసంగతి ఆలోచించు" అని అత నంటూ వుండగా ఆమాటలు విని సోమమ్మ అక్కడికి వచ్చి "వెళ్లిపోతావుటే అక్కయ్యా?" అంటూ యేడుస్తూ చంద్రమ్మని కౌగిలించుకుంది. చంద్రమ్మ ఆమెను పొదివిపట్టి "లేదమ్మా! ఇవాళకుంటాను. రేపూ ప్రయాణం. ఈనరకంలో యింకా యెన్నా ళ్లుండ మంటావూ? నే నుండలేను తల్లీ! మీ బావని చూడకుండా వక్కక్షణం

వుండలేను నేనింక. నువ్వుకూడా వస్తావా చెల్లీ? మీబావ యెంత మంచివారో యెరుగుదువా? చెబుతా రా" అని రామచంద్రం గదిలోకి తీసుకుపోయింది.

7

ఆరాత్రంతా చంద్రమ్మా, సోమమ్మా వాదోపవాదాలు చేసుకున్నారు. రామచంద్రం కూడా పెళ్లాడమనడం చూసి సోమమ్మ సిగ్గుపడుతూ పన్నెండుగంటలికి తల వూపింది. మర్నాడు ప్రయాణాలు నిశ్చయమైనాయి. రామచంద్రం భార్య "మన కెందుకూ?" అని కొంత సేపూ, "పోనీ తీసుకువెళ్లి అప్పగించేసిరండి" అని కొంత సేపూ, "ఇక్క డైతే పెరిగిన వూరూ, కొట్టిన పిండీనీ. చెన్నాపట్నంలో మీ రేమి చెయ్యగలరూ?" అని కొంతసేపూ, "సొంతంగా సంపాదించే శక్తిలేకపోతే యెంత దగ్గిరవాళ్ల కేనా చివరికి బరువౌతా"రని కొంతసేపూచెప్పి, చంద్రమ్మ పట్టుపట్టడం చేత తాను కూడా చెన్నపట్నంలో వుండిపోడానికి బ్రహ్మాండంమీద వప్పుకుంది.

నాలుగ్గడియల రాత్రివేళ లేచి యిదేమీ యెరగని యాజులూ, మూడోవాడూ, ముసలావిడతో మాత్రం చెప్పి మండపేటమీదుగా పుల్లేటికుర్రు వెళ్లిపోయారు. వా రలా గుమ్మం దిగడంతోటే చంద్రమ్మ వెళ్లి తల్లి పక్కలో కూచుని "నేనివాళ వెళ్లిపోతా'నని గొడవ మొదలుపెట్టింది. ఇది విని ముసలావిడ వులికిపడి లేచి కూచుంది. చంద్రమ్మ వక్కొక్కటే వక్కొక్కటే తన వుద్దేశాలన్నీ చెప్పుకొని వచ్చింది. "కొంపముంచుతావా?" అని కొంతసేపూ, "మీయిద్దరికోసమూ గూడా నీళ్ళు వదులుకోవలసిందేనా?" అని కొంతసేపూ, "చిన్నమ్మాయిగూడా నీలాగే పచ్చగావుంటే చూడలేకా? విపరీతప్పనీ, గుడ్లు పీకేస్తారు లోకులు. ఆపైని మీనాన్న నాతాళం పడతారు" అని కొంతసేపూ, "వెంటనే పెళ్లిచేస్తే లోకం బొత్తిగా హర్షించదూ. యేడాదేనా పాతబడనివ్వరాదూ?" అని కొంతసేపూ, "దానికి నేను చూడని లోటు కలక్కుండా చూస్తావా?" అని కొంతసేపూ, అడ్డు చెప్పిచెప్పి చివరికి కాకులు కూసేటప్పుడు చల్లగా వొప్పుకు వూరుకుంది. వెంటనే రామచంద్రం రెండు జట్కాబళ్లు కుదిర్చి వచ్చాడు.

ముసలావిడ సోమమ్మని దగ్గిర కూచోపెట్టుకుని దుఃఖిస్తూ, వోదారుస్తూ, సంతోషిస్తూ, జడుస్తూ, ధైర్యం తెచ్చుకుంటూ, వెనక్కితీస్తూ, స్థిరపరుస్తూ, మాట్లాడుతూ వుండగా తొమ్మిదిన్నర అయేటప్పటికి చంద్రమ్మ వంట చేసేసింది. పదిన్నరకి భోజనాలయినాయి. పన్నెండింటికి జట్కాలెక్కేరు. ముసలావిడ విడవలేక విడవలేక వెనక్కి వచ్చింది. ఇరుగూపొరుగూ అడగ్గా "నెల్లా ళ్లట్టే పెట్టుకుని పంపేస్తుంది" అని చెప్పింది గాని యెవరూ నమ్మలేదు. "అక్కడ బావగారు వెధవముండలపెళ్లిళ్లలో తిరగడమూ, ఇక్కడ మొగుడు చచ్చిపోవడమూ, ఈప్రయాణమూ చూడగా సోమమ్మ మళ్లీ పెళ్లాడేలా వుంది" అని నలుగురూ చెప్పుకున్నారు.

మూడుగంటలకి లోపుగానే జట్కాలు ద్వారపూడి చేరాయి. చంద్రమ్మ నూరురూపాయల నోటివ్వగా రామచంద్రం నాలుగూ సెకండుక్లాసు టిక్కట్లే కొని చెన్నపట్నం తంతి యిచ్చేశాడు. అయిదున్నరకి వారి నెక్కించుకొని మెయిలు ద్వారపూడి విడిచింది.

8

తంతి చూసుకుని వేంకటరావూ, సుందరశివుడూ ఆశ్చర్యపడ్డారు. చంద్రమ్మ యింతతొందరగా వస్తుందనీ అథవా వచ్చినా, రామచంద్రమూ, అతని పెళ్లామూ, పైగా సోమమ్మా వస్తారనీ వా రెప్పుడూ అనుకోలేదు. "ఏమిటి తమ్ముడూ!" అని వేంకటరావు అడగ్గా "నీవుత్తరం వక విధంగా ఫిరంగిలాగా వక విధంగా సంజీవిళ్లాగా పని చేసింది. అక్కడ కోట బద్దలైపోయింది. జయలక్ష్మి నిన్ను పొందడానికి మేఘాలమీద యెగిరివస్తోంది" అని సుందరం చెప్పాడు.

ఇద్దరూ యేడుగంటల ప్యాసెంజరులో బయలుదేరి పొన్నేరిదగ్గిరికి యెదురు వచ్చారు. భర్త బండిలోకి రావడంతోటే చంద్రమ్మముందు పాదాభివందనం చేసి తరవాత సోమమ్మ ప్రస్తావన చేసింది. అందరికీ కళ్లమ్మట నీళ్లు వచ్చాయి. వేంకటరావు సోమమ్మని పొదివిపట్టుకుని వోదార్చాడు. చంద్రమ్మ దుఃఖాశ్రువులతో నిండివున్న కళ్లల్లో ఆనంద కెరటాలు వేస్తూవుండగా "అపత్తులో వుండిన్నీ సంతోషవార్త చెబుతున్నాను. మాచెల్లిని పెళ్లికూతుర్ని చేసే తీసుకువచ్చా" నంది. ఇది విని వేంకటరావు నిర్విణ్ణు డైనాడు. "చంద్రా! ఏమన్నావూ?" అన్నాడు. తన చెవులనే అతను నమ్మలేకపోయాడు. సుందరశివు డన్నట్టు చంద్రమ్మ జయలక్ష్మిలాగే అతనికి తోచింది. శరీరం అంతా గరిపొడిచింది. నూతనశక్తి వచ్చిన ట్లయింది. వెంటనే అతను చంద్రమ్మ రెండుచేతులూ పట్టుకుని "చంద్రా! నీబుద్ధి యింత పరిపక్వమైనదని గ్రహించలేకపోయాను. నేనెంత ధన్యుణ్ణి!" అని పొంగిపోయాడు.

బండి కదిలింది. బేసిన్‌బ్రిడ్జి వచ్చాటప్పటి కందరికీగూడా యెన్నో యుగాలు గడిచిపోయినట్లు తోచింది. బండి ఆగడంతోటే వేంకటరావు "తప్పు చేశాముసుమా తమ్ముడూ" అనేటప్పటికి "దిద్దుకుందాం" అని చెప్పి సుందరశివుడు బండి దిగి మాయమైనాడు.

బండి బేసిన్‌బ్రిడ్జిలో వున్న ముప్పయినిమిషాలూ చంద్రమ్మకీ వేంకటరావుకీ చాలా భారంగా తోచాయి. "ఎప్పు డిల్లు చేరుకుంటామా? ఒకరి యెదట ఒకరి హృదయభారాలు విప్పి చెప్పుకు ఎప్పు డానందిద్దామా?" అని యిద్దరూకూడా తహతహలాడిపోతున్నారు. అప్పా, బావా వున్న స్థితి గ్రహించి సోమమ్మ "మళ్లీ పెళ్లాడి యిలాంటి ఆనందం అనుభవించకుండా యెండుకట్టిగా యెందు కుండిపోవాలీ?" అనుకుంది. రామచంద్రం భార్య వేంకటరావు చంద్రమ్మయెడల చూపిస్తూ వున్న ప్రేమాదరాలు చూసి అలాంటి అనుభవం తనకి వస్తుందా? అని గుటకలు

మింగుతూ మధ్యమధ్య రామచంద్రంకేసి మిడుతూమిడుతూ చూస్తూ కూచుంది. రామచంద్రం భవిష్య .దాలోచనలో మునిగివున్నాడు.

ఈస్థితిలో బండి సెంట్రల్‌స్టేషను చేరింది .మొదలయారు కూలీల అడావిడి తగ్గించి తలుపు తీశాటప్పటికి అయిదు పూలదండలతో సుందరశివుడు బండిలోకి వురికాడు. వేంకటరావుకి బ్రహ్మానందం వచ్చింది. వెంటనే అతను వొక్కొక్క దండే పుచ్చుకుని ముందు చంద్రమ్మకీ, తరవాత సోమమ్మకీ, రామచంద్రానికీ, అతని భార్యకీ వేశాడు. అది ముగవడంతోటే చంద్రమ్మ మిగిలిన దండ తాను పుచ్చుకుని భర్త మెడలో వేసి తన మెడలోవున్న దండ తీసి చెల్లెలిచేతి కిచ్చి "ఈదండ సుందరంబావకి వెయ్యవే చెల్లీ" అని దగ్గిరికి తీసుకువచ్చింది. సోమమ్మ నునుసిగ్గూ, సంతోషపారవశ్యము కలిసిన విలక్షణావేశంతో చంద్రమ్మ చెప్పినట్లు చెయ్యగా సుందరం ఆనందంతో మెడ వంచాడు. సామానంతా మొదలియా రొక జట్కామీద వేయించాక అందరూ సొంత మోటా రొకటీ అద్దెమోటా రొకటీ యెక్కి వెళ్లిపోయారు.

9

అక్కడ పుల్లేటికుర్తిలో యజ్ఞంమీద యజ్ఞం తగులగా యాజులూ, మూడోవాడూ మూడువందల రూపాయలతో పదిహేనురోజుల కింటికి వచ్చారు. వారు దేవతార్చనపెట్టీ, మూటలూదింపి మండువాలో కూచునేటప్పటికి ముసలావిడవణుకుతూ ఒక ఉత్తరం యిచ్చింది. యాజుల దాదాన్ని విప్పి చూచుకుని ప్రళయాగ్నిలా మండిపడుతూ "మొండిపీనుగా! ఇదంతా నువ్వు చేశా" వని ముసలావిడమీద యెగిరిపడ్డాడు. ఆయౌద్ధత్యం చూసి మూడోవా "డేమి" టని అడగ్గా యాజులు "వెంకిగాడు సోమిక్కూడా వెధవపెళ్లి తగలేశాడు" అని రుంజుకుంటూ చతికిలపడ్డాడు. ఈవార్త వినడంకోసమే యెదురుచూస్తూ వున్న ముసలావిడ "ఇంకా గింజుకోండి" అంటూ మెల్లిగా యింటోకి వెళ్లిపోయింది.

(భారతి - ప్రభావ సం॥ జూలై, 1927)